

Laste maailm 21. sajandil

Muutused ungari traditsioonis

Katalin Lázár

Teesid

Traditsioonilises külaühiskonnas oli mängudel tähtis koht. Väikelaps oli ümbritsetud mängudest: temaga tegelesid isa-ema, vanavanemad ja õed-vennad. Seega sotsialiseerus laps mängude kaudu. Sõnal *játék* ('mäng') on ungari keeles, nagu samatähenduslikul sõnal paljudes teisteski keeltes, ka kõrvaltähendus 'mittetõsine'. Traditsioonilised mängud on tänapäeva laste elust kadunud, neid õpitakse lasteaias, koolis, rahvatantsuringis. Lasteaias õpivad lapsed mängu kui juhtnööride sisu. Traditsioonilised mängud võiksid olla olulised ka 21. sajandi maailmas, näiteks meelelahutuse ja folklooriõpingute elavdajana, eriti variaabluse ja kohandamise abil.

Märksõnad: lapsed, mäng, rahvakultuur, sotsialiseerumine, traditsioon.

Vaatleme käesolevas artiklis, milline on olnud traditsiooniliste mängude tähtsus laste elus varasemal ajal, mis on muutunud ja püsima jäänud. Samuti arutleme, kas suudame või kas on mõistlik mängida 21. sajandi alguses traditsioonilisi mängu.

1. Mängude roll traditsioonis

Traditsioonilises külaühiskonnas oli mängudel tähtis koht. Väikelaps oli ümbritsetud mängudest: temaga tegelesid isa-ema, vanavanemad ja õed-vennad. Nad silitasid ja kõdistasid tema nägu, sõrmi ja peopesi ning kiigutasid teda põlvel. Mängud aitasid lapsel õppida tunnetama oma keha ning liigutama käsi ja jalgu. Hiljem, toast õue minnes õppis laps mängude abil tundma erinevaid asju: kuidas vormida märga liiva, missugune puu on kõva ja milline pehme, kuidas puudutada rohuliblet, lilli, kõrsi, kasutada maisitõlvikut, paberit või tammetõru. Mängukaaslaste seltskonnas õppis ta erinevates situatsioonides õigesti käituma ja kahe rühma ühismängudes teistega koostööd tegema, et just tema rühm eesmärgile jõuaks. Ta õppis teisi märkama ja nendega suhtlema – seega sotsialiseerus laps mängude kaudu.

Teatud rühma kuulumine ja seotuse tunnetamine aitasid tal ületada üksindust ja tunda end vajalikuna. Nii suurenes tema enesekindlus ja enesemääratlustunne. Mänguline tegevus muutis ta tugevamaks ja osavamaks, ta omandas liikumisviise, millega toimetulemiseks oli vaja kindlust, jõudu ja kiirust. Nõnda oli ta täiskasvanuna võimeline kohanema maailmaga, milles ta elas, ja rühmaga, kuhu ta kuulus. Mängud jätkusid ka täiskasvanueas, ainult et lihtsate lastemängude asemele tulid nüüd keerulisemad võistlusmängud. Kui tal lõpuks olid endal lapselapsed, mängis ta nendega samu mängu, mida oli mängitud temaga tema lapsepõlves.

2. Mängude roll tänapäeval

Sõnal *játék* ('mäng') on ungari keeles, nagu samatähenduslikul sõnal paljudes teisteski keeltes, peale kõige muu ka kõrvaltähendus 'mitte-tõsine'. On palju inimesi, kes ei pea mängu tähtsaks, kuigi mängimine võiks olla oluline ka tänapäeva ühiskonnas, ükskõik, kas me mõtleme traditsioonilistele või teist laadi mängudele.

a) Traditsioonilised mängud

Traditsioonilised mängud on tänapäeva laste elust kadunud. Varasemal ajal moodustusid lastesalgad külas üksteisele lähedal elavatest lastest. Need rühmad on tänapäeva linnades asendunud lasteaiarühmade või kooliklassidega.

Lasteaias õpivad lapsed mängu kui juhtnööride sisu, koolis ei ulatu see tegevus niigi kaugemale. Traditsioonilisteks mängudeks lasteaias on tavaliselt laulu- ja ringmängud (neid kasutab kasvataja muusikalise hariduse andmise vahendina) või meisterdamismängud (lapsed teevad kujusid ja pilte puuviljadest, kaunadest ja muust materjalist).

b) Muud mängud

Teistsugused mängud on laste elus tihtipeale märksa suurema tähtsusega kui traditsioonilised mängud. Esmalt võiks mainida lauamänge, nende seas malet. Samuti tuntakse mitmesuguseid ehitusklotse, kaardi- ja loogikamänge, mida mängitakse kõigepealt vanemate või teiste lastega. On palju lapsi (ja ka täiskasvanuid), kes

*Mina olen ... (... väike kiisu).
Anna Pomozi (3 a) kodus,
Göd, Ungari, veebruar 2004.
Eda Pomozi foto.*

jälgivad pidevalt televiktoriine ja nendel agaralt osalevad. Suurlinna lapsedki sõidavad jalgrattaga ja mõnedki üsna väikesed mudilased mängivad arvutimänge.

Need mängud võivad loomulikult olla väga kasulikud. Male, mälu- ja loogikamängud, nagu ka viktoriinid arendavad lapse mõistust, jalgrattasõit kasvatab lihaseid ja õpetab lapsele oskust oma keha tasakaalus hoida. Kuid ükski neist mängudest ei õpeta teda mingil viisil ühiskonnas elama, sidemeid looma ja koostööd tegema ning teised inimesed on tema silmis olemas vaid selleks, et neid võita, neist jagu saada.

Hoolimata kõigest sellest on täiskasvanute suhtumine mängudesse tavaliselt negatiivne. Täiskasvanud arvavad, et lapsed peaksid mängima võimalikult vähe ja tegelema rohkem muude asjadega, esmalt muidugi õppimisega.

3. Traditsiooniliste mängude võimalik roll

Traditsioonilised mängud võiksid olla olulised ka 21. sajandi maailmas. Traditsioonilise kultuuri säilitamisest rääkides ei pea selle all silmas petrooleumilampe, muldpõrandaid ega kogu päeva

kestvat rasket füüsilist tööd, vaid hoopis neid asju, millest me tänapäeva linnakultuuris suurt puudust tunneme: inimestevahelistest kontaktidest ja muljeterohkest tundeelust.

Traditsioonilisel kultuuril on kogukondlik iseloom, seetõttu on kõnealused probleemid seal lahendatud. Kogukonna liikmena ei tunne inivid end üksikuna. Need, kes on koos rõõmsad või kurvad ning töötavad, laulavad, tantsivad ja mängivad koos, on tavaliselt õnnelikumad ja tervemad kui need, kes hommikust õhtuni üksnes raha teenivad.

a) Meelelahutus

Mängu üheks ülesandeks on panna inimesed end hästi tundma. See on kõige kergemini õpitav meelelahutus. 21. sajandi linnades tähendab mäng enamasti õnnemängu, vahel on see kaardimäng või lihtsalt televiisorist tennise, jalgpalli, viktoriini vms vaatamine. Muud mängud ei ole sobilikud, juba 10–12-aastaseks saanud lapsed tunnevad end solvatuna, kui neid kutsutakse kulli või palli mängima.

Ka ei ole sünnis mängida ringmänge ega laulda nende mängimise ajal, sest see on seotud tundeeluga. Ringmänge mängitakse ringis

Lepatriinu rühma (Katica-csoport) vastlakarneval Ungari väikelinna Gödi lasteaias, 2004. Eda Pomozi foto.

ja mängijad peavad üksteisel käest kinni hoidma, mis on lastele tihti ebamugav. Keegi seisab ringi keskel ja peab laulu lõpul või selle ajal endale paarilise valima, võib-olla isegi temaga tantsima, ja seegi võib osutuda väga ebamugavaks.

Lihtsam on mängida neid mängu, mis nõuavad rohkem liikumist ja vähem laulmist. Kui rühma liikmed (kas lapsed või täiskasvanud) saavad koosviibimisel mängida, on võimalik end hästi tunda ka ilma söögi ja joogita. Traditsioonilised mängud seavad neile ülesandeid, millega nad toime tulevad – see suurendab enesekindlust ja arendab mõistust. Kõik see toimub nii, et õppimine ega juhendamine pole märgatavad: lapsed ja täiskasvanud tunnevad end hästi ja vabalt ning arenevad märkamatult.

b) Koolis

Traditsioonilisi mängu võib suurepäraselt kasutada ka koolis. Kuna folkloor ja rahvakultuur ei ole Ungari koolides eraldi õppeaine, võiks neid tutvustada ajaloo, laulmise, kehalise kasvatus, matemaatika või ungari keele ja kirjanduse tundides.

Üks sobilikest on küsimismäng “Millised k-tähega asjad võtab paat kaasa?” Mängijad peavad üksteise järel nimetama k-tähega algavaid sõnu (känguru, kuningas jne) ja need, kes ei suuda piisavalt kiiresti sõna leida või ütlevad vale tähega algava või juba eelnevalt öeldud sõna, peavad andma pandi. Mängu lõpus tuleb mängijatel oma pandid välja lunastada. Sel viisil saavad kõik ühtlasi selgeks, mis on alliteratsioon, üks soome-ugri rahvaluulele iseloomulikumaid jooni.

4. Teisendite roll (muutumise võimalus)

Traditsioonilise kultuuri üheks olulisemaks iseloomustajaks on tõenäoliselt varieerumine. Lauludel, tantsudel ja mängudel pole kindlaksmääratud vormi, millest ei tohi vea tegemise kartuses kõrvale kalduda. Vorme on palju ning neid, mida kogukond aktsepteerib ja hoiab, peetakse alati väärtuslikeks. Traditsiooniline kultuur säilib suulisena ega ole mugandatud kanoniseeritud kirjalikku vormi.

Variaablusel on suur tähtsus. Esiteks peegeldavad variandid antud kogukonna eelistusi, sel viisil on tekkinud mitmed rahvamuusika ja -tantsu vormid. Samamoodi varieeruvad ka traditsioonilised män-

gud: näiteks teatava mänguga kaasneva laulu meloodia võib olla ungari keeleala erinevates piirkondades erinev.

Teiseks annavad teisendid võimaluse mängida sama mängu erinevates olukordades. Mängul võivad olla variandid väiksema ja suurema osalejaskonna tarbeks või siis annavad need võimaluse kanda mäng üle teistesse tingimustesse. Näiteks võib tuua ühe traditsioonilise mängu, kus kõik osalejad (välja arvatud üks neist) seisavad mingi üht liiki objekti kõrval, kuid ühele lapsele sellist kohta ei jätku. Teatud märguannet kuuldes peavad kõik osalejad jooksuma teise samasuguse objekti juurde ja taas jääb keegi osalejaist (aeglasim) ilma kohata. Enamikus variantides seisavad kõik, v.a üks laps, puu kõrval, ent kui mängupaigas puid ei kasva, võivad kohta määravateks objektideks olla kivid, klotsid, taskurätid või koguni põrandale joonistatud ringid – enesestmõistetavalt on joonistatud ringe ühe võrra vähem kui mängijaid.

Teisendite ülesandeks on ka teha mängutingimused kõigile osalejale vastuvõetavaks. Kui rühma liikmed ei suuda mängureegleid täita, võivad nad neid muuta ja mängida sobivamate reeglitega. Muudetud reeglistikuga variandid võivad olla üksnes ajutised, kuid võivad muutuda ka üldkehtivateks. Kui väljaheitmismängus osalejad ei taha kohe pärast elu kaotamist mängust eemale jääda, võib anda kõigile rohkem elusid – kolm, viis või isegi kümme elu. Võib mängida ka sellist varianti, kus kedagi mängust välja ei lööda, vaid loetakse kokku osalejate allesjäänud elud. Sel juhul on võitja see, kes pole elusid kaotanud või on kaotanud neid kõige vähem.

Need on kultuuris kinnistunud variandid (muidu meil nende kohta andmeid ei oleks), mis näitavad, kuidas rühm võib mängu soovi kohaselt muuta. Sellelaadne mugandamine on väga tähtis. Mida paremini saab mängu oludega kohandada, seda rohkem põhjusi leiavad lapsed selle mängimiseks.

5. Muutused traditsioonis

Nii laste kui enda pärast peaksime mängima mängu nii, nagu seda tehti varem. Peaksime leidma neile koha oma maailmas, linnades ja kogukondades, looma uusi variante (loomulikult rahvakultuuri ja rahvusliku eelistuse piires), mis meile sobiksid. Igatahes on paljud inimesed eksiarvamusel, et rahvatraditsioonid ei muutu ega tohigi muutuda. Meie ülesanne olla neid säilitada, uurida ja austada.

Loomulikult on see oluline, kuid see on peamiselt teadlaste – folkloristide, etnoloogide ja ajaloolaste – ülesanne.

Teisel seisukohal olivad leiavad, et mängu peab moderniseerima, kasutama neid kui muusikalise hariduse vahendeid või kohandama laval esitamiseks. Seetõttu on traditsiooniliste rahvamängude funktsioon, vorm ja kasutusala märkimisväärselt muutunud.

a) Mängude funktsioon

Tänapäeva ühiskonnas mängitakse mängu peamiselt lasteaiarühmades ja kooliklassides, ka rahvatantsurühmades. Selliselt esitatud mängud ei tähenda mitte meelelahutust, vaid tööd, ülesannet, mis tuleb täita. Lapsed ei tunne tegevusest rõõmu ja kardavad teha vigu. Selle tulemusena ei õpi ega kasuta nad mängu nende algses funktsioonis. Algses funktsioonis on mängudel variandid ja nende peamine ülesanne on aidata lõbusalt aega viita. Kuid laval esitatavates koreograafilistes mängudes on osalejate peamine ülesanne need vigadeta ette kanda. Selle tulemusena on lapsed laval hirmunud, õpetaja närviline ja publik tunneb kergendust, kui nad esinemise õnnelikult lõpetavad.

Laste rahvatantsuansamblite puhul on olukord natuke teistsugune: nad on rohkem harjunud lava ja esinemistega, kuid nendegi silmis ei ole mängul ja tantsul mingit erinevust. Nii pole see mitte meelelahutus, vaid esinemine.

b) Mängude vorm

Etenduse kavas pole loomulikult võimalik midagi muuta, lapsed mängivad mängu alati ühtmoodi ja esitajadki on ühed ja samad. Nad mängivad alati samu variante, sõltumata olukorrast, tujust või eelistusest. Nii on see kõikidel juhtudel, vaatamata variantide rohkusele.

Kava võiks muuta vastavalt situatsioonile või osalejate ja publiku tujule. Muutuste esimeseks tingimuseks oleks see, et lapsed oskavad mitut varianti ja õpivad neid algses funktsioonis nagu meelelahutuslikke mängu, mitte kui etendust. Tänapäeva Ungaris ei leia me selleks vajalikke tingimusi. Isegi õpetajad ja kasvatajad õpivad rahvamänge ainult raamatust nagu muusikahariduse vahendeid ja keegi ei räägi kuskil sõnagi mängu variantidest.

Tavaliselt tutvuvad lapsed vaid pedagoogilisel eesmärgil kohandatud mängudega. Koolisüsteemi peamine mõte näib olevat hävitada rõõm, mida lapsed tunnevad maailmas uusi imesid avastades, ja veenda neid, et õppimine tähendab rasket tööd, mida nad ei tohi katkestada ning millest nad ei tohi rõõmu tunda. See on nii isegi siis, kui nad õpivad traditsioonilisi rahvamänge. Eelkõige just seal, kus rahvatants on kooliaine, õpivad lapsed tundides esitama hoopis koreograafilisi killukesi.

c) Mängude kasutuselevõtt

Eelnevast järeldub, et lastel pole mingit võimalust mängida nii, nagu neile meeldiks. Samuti pole neil võimalik muuta õpitud mängu vastavalt mängijate tujule või olukorrale. Nad peavad mängima seda, mida neile on õpetatud. Ning kui nad on selle ette kandnud, peavad nad samamoodi õppima midagi muud, sest nad ei saa laval alati ühe ja sama kavaga esineda. Selle tagajärjel on lapsed näiteks emadepäeval lasteaias esinedes ärevusest kahvatud ja keegi ei arva, et nad mängivad.

20. sajandi lõpul avanes mul võimalus juhendada õpetajate kursuseid, kus õppisime mängu ja peale selle rääkisime ma neile 20-aastase mänguvariantide õpetamise käigus omandatud kogemustest, samuti ka mängude õpetamise meetodikast. Kursustel osalejad kuulasid mind innukalt ja ma sain neile kõnelda oma tähelepanekutest selle kohta, kuidas lapsed nautisid liikumismänge ja mitmekesisemaks muudetud esinemiskavasid. Olen kirjutanud oma kogemustest raamatu, kirjeldades selles 301 mängu reegleid. Seda kasutatakse kui kooliõpikut või kui õpetaja käsiraamatut.

Traditsioon ei ole kasutu igand isegi mitte 21. sajandi linnakeskkonnas. See annab nii lastele kui ka täiskasvanutele juurde ühteist sellist, mida me inimestena vajame. Mängud õpetavad meid suhtlema, kogukondadesse kuuluma. Laulmine ja tantsimine aitavad meil väljendada oma rõõmu ja kurbust. Kõik traditsioonilise kultuuri osad aitavad arendada fantaasiat ja loovust.

Rahvakultuur on meie rahvuslik identiteet, ja tundes oma rahvuslikku kultuuri, õpime me hindama ja imetlema teiste rahvaste kultuuri. See ongi põhjus, miks peame ka tulevikus silmas pidama rahvatraditsiooni algseid funktsioone.

Tõlkinud Kerle Arula